

VU Research Portal

In God verbonden

van Valen, L.J.

2019

document version

Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

van Valen, L. J. (2019). *In God verbonden: De gereformeerde vroomheidsbetrekkingen tussen Schotland en de Nederlanden in de zeventiende eeuw, met name in de periode na de Restauratie (1660-1700)*. [, Vrije Universiteit Amsterdam]. Labarum Academic.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

Inhoud

1	Inleiding	23
1.1.	Onderwerp	23
1.2.	Onderzoeksvraag	24
1.3.	Huidige stand van het onderzoek van betrekkingen tussen Schotland en het Europese continent in de vroegmoderne tijd	25
1.4.	Betekenis van het onderzoek	27
1.5.	Methode van het onderzoek	28
1.6.	Historiografie van de Schotse Kerk in de vroegmoderne tijd	29
1.7.	Opbouw van de resultaten van het onderzoek	32
1.8.	Begrippen	33
1.8.1.	Algemene begrippen	34
	1. <i>Vroomheid (Eng. piety)</i>	34
	2. <i>Spiritualiteit (Eng. spirituality); bevinding (Eng. experience)</i>	34
	3. <i>Devotie (Eng. devotion)</i>	34
	4. <i>Mystiek (Eng. mysticism)</i>	34
	5. <i>Verbondsvroomheid (Eng. Covenanted piety)</i>	35
	6. <i>Theocratie (Eng. theocracy)</i>	35
1.8.2.	Begripsomschrijving vroomheidsbewegingen	35
	1. <i>Piëtisme (Eng. Pietism)</i>	35
	2. <i>Gereformeerd Piëtisme (Eng. Reformed Pietism)</i>	36
	3. <i>Puritanisme (Eng. Puritanism)</i>	36
	4. <i>Engels Puritanisme (Eng. English Puritanism)</i>	37
	5. <i>Schots Puritanisme (Eng. Scottish Puritanism)</i>	37
	6. <i>Nationaal Verbond (Eng. National Covenant)</i>	38
	7. <i>Plechtig Verdrag en Verbond (Eng. Solemn League and Covenant)</i>	38
	8. <i>Covenanters (Eng. Covenanters)</i>	38
	9. <i>Tweede Reformatie (Eng. Second Reformation)</i>	39
	10. <i>Nadere Reformatie</i>	39
1.8.3.	Ecclesiologische begrippen	40
	1. <i>Presbyterianisme (Eng. Presbyterianism)</i>	40
	2. <i>Gevestigde Kerk in Schotland (Eng. Established Kirk)</i>	41

3.	<i>Episcopalisme (Eng. Episcopalianism)</i>	41
4.	<i>Congregationalisme (Eng. Congregationalism); Independentisme (Eng. Independentism)</i>	41
2	Gereformeerde vroomheid aan beide zijden van de Noordzee	
	<i>Schots en Nederlands Gereformeerd Piëtisme in de historische context</i>	43
2.1.	Stromingen binnen het Protestantisme	43
2.2.	Gereformeerd Piëtisme als gereformeerde vroomheidsbeweging	44
2.2.1.	Engels Puritanisme	46
2.3.	Schots Puritanisme	47
2.3.1.	Historische context	47
2.3.1.1.	<i>Staatkundige en kerkelijke positie</i>	47
2.3.1.2.	<i>Het Schots reformatieproces</i>	48
2.3.1.3.	<i>John Knox en de vroomheid</i>	51
2.3.2.	Historische ontwikkeling van het Schots Puritanisme	52
2.3.2.1.	<i>Ontwikkeling van het Schots Gereformeerd Piëtisme</i>	52
2.3.2.2.	<i>Ontwikkeling van de Schotse Verbonds-vroomheid</i>	55
2.3.2.3.	<i>Verbindingen met het Engels Puritanisme</i>	60
2.3.2.3.1.	<i>Contacten tussen Schotse en Engelse puriteinen</i>	60
2.3.2.3.2.	<i>Samenhang van Schots en Engels Puritanisme</i>	61
2.3.3.	Karakteristiek van het Schots Puritanisme	62
2.3.3.1.	<i>Analogie in benaming Puritanisme</i>	62
2.3.3.2.	<i>Schots Puritanisme ingebed in het kerkelijk leven</i>	63
2.3.3.2.1.	<i>Schotse presbyteriaanse en episcopaalse piëtisten</i>	64
2.3.3.3.	<i>Karakteristiek van de Schotse theologie</i>	65
2.4.	Het Nederlands Gereformeerd Piëtisme	66
2.4.1.	Het reformatieproces in de Nederlanden	66
2.4.2.	Ontstaan van het Nederlands Gereformeerd Piëtisme	68
2.4.3.	De Nadere Reformatie	68
2.5.	Parallellie Schotland en Nederland en conclusie	72

3	Van negotiebelangen tot vroomheidsbetrekkingen	
	<i>Schots-Nederlandse piëtistisch-puriteinse contacten tot 1660</i>	74
3.1.	Migratie van Schotten	75
3.2.	Schots-Nederlandse contacten	76
3.2.1.	Handelscontacten	76
3.2.2.	Contacten via regimenten	78
3.2.3.	Contacten via universiteiten	79
3.2.4.	Verbindingen van uitgevers/drukkers	79
3.2.5.	Kerkelijke contacten	82
3.2.6.	Contacten via migrantengemeenten	84
3.2.6.1.	<i>Verbannen Schotse predikanten</i>	86
3.2.6.2.	<i>Positie van de Schotse Kerken in de Republiek van 1640 tot 1660</i>	90
3.2.6.3.	<i>Steun aan Engelse en Schotse ballingen</i>	92
3.2.6.4.	<i>Steun aan Engelse en Schotse puriteinen in hun moederland</i>	93
3.2.6.4.1.	<i>De Westminster Assembly en de Republiek</i>	94
3.2.6.4.1.1.	<i>Zeeland en de Westminster Assembly</i>	97
3.3.	Receptie van het Schots piëtistisch-puriteinse gedachtegoed	99
3.3.1.	Belangstelling voor puriteinse gedachtegoed in de Republiek	99
3.3.1.1.	<i>Vertalingen van Engelse piëtistisch-puriteinse werken</i>	99
3.3.1.2.	<i>Vertalingen van Schotse piëtistisch-puriteinse werken</i>	101
3.3.1.2.1.	<i>William Cowper</i>	102
3.3.1.2.2.	<i>John Abernethy</i>	105
3.3.1.2.3.	<i>John Napier</i>	106
3.3.1.2.4.	<i>John Fargharson</i>	107
3.3.1.3.	<i>Selectiecriteria van vertalers</i>	107
3.3.1.4.	<i>Vertalingen van Schotse piëtistisch-puriteinse werken van 1640 tot 1660</i>	108
3.4.	Samenvatting en conclusie	109

4	Meeleven met Schotse ballingen na de Restauratie	
	<i>Achtergronden van de verdrukte Covenanters en hun sympathisanten in de Nederlanden</i>	112
4.1.	De Restauratie: achtergrond en gevolgen	112
4.1.1.	Verdrukking en verzet in Schotland	115
4.2.	De Republiek als toevluchtsoord	117
4.2.1.	De Schotse ballingen tijdens de Restauratie-periode	118
4.2.1.1.	<i>Jacobus Borstius en de 'Historie der Kerken van Schotland'</i>	120
4.2.1.2.	<i>Jacobus Koelman en zijn twee pamfletten</i>	126
4.2.1.2.1.	<i>Eerste pamflet</i>	128
4.2.1.2.2.	<i>Tweede pamflet</i>	134
4.3.	Gewapend verzet verdedigd	137
4.4.	Samenvatting en conclusie	140
5	Contacten vanuit geestverwantschap	144
5.1.	Centrale positie van Rotterdam	145
5.1.1.	Verschuiving van Veere naar Rotterdam	145
5.1.2.	Rotterdam als centrum van Schotse gemeenschap	146
5.1.2.1.	<i>De Schotse gemeenschap in Rotterdam</i>	147
5.1.2.2.	<i>Karakter van de Schotse Kerk in de Maasstad</i>	148
5.1.2.3.	<i>Gevluchte predikanten in de Rotterdamse gemeente</i>	150
5.1.2.3.1.	<i>John Brown of Wamphray</i>	151
5.1.2.3.2.	<i>Robert MacWard</i>	152
5.1.2.3.3.	<i>Robert Fleming</i>	154
5.1.2.3.4.	<i>John Livingstone</i>	155
5.1.2.4.	<i>Ouderling/koopman Andrew Russell</i>	156
5.1.3.	Contacten met geestverwanten in de Republiek	159
5.1.3.1.	<i>Contacten met Borstius</i>	160
5.1.3.2.	<i>Contacten met Koelman</i>	161
5.1.3.2.1.	<i>Ontstaan van Koelmans contacten</i>	163
5.1.3.2.2.	<i>Intensivering van Koelmans contacten</i>	165
5.1.3.2.3.	<i>Koelmans verblijf in Rotterdam</i>	166

5.2.	De Schotse predikanten en de Republiek	170
5.2.1.	Het Rampjaar 1672	170
5.2.2.	De Schotten en de Kerk in de Republiek	171
5.2.2.1.	<i>Voetianen en coccejanen</i>	172
5.2.2.2.	<i>Het kerkelijk standpunt van Jean de Labadie getoetst</i>	175
5.2.2.3.	<i>Schotse steun voor particuliere gezelschappen</i>	180
5.2.3.	De voorbeeldfunctie van de Rotterdamse gemeente in diskrediet	182
5.3.	Samenvatting en conclusie	187
6	Netwerk van vroomheidscontacten	
	<i>Contacten met Schotse migranten in Utrecht en andere plaatsen</i>	192
6.1.	Utrecht, centrum van de Nadere Reformatie	192
6.1.1.	'Den Schotschen Duyvel'	194
6.1.2.	De Utrechtse kring	195
6.2.	De Schotse gemeenschap in de Domstad	197
6.2.1.	Contacten met de Utrechtse universiteit	199
6.2.1.1.	<i>James Hog of Carnock en zijn 'Disputatio'</i>	203
6.3.	Andere belangrijke contacten	208
6.3.1.	Thomas Hog of Kiltearn	208
6.3.2.	John Erskine of Carnock	210
6.3.3.	James Nimmo	213
6.4.	Piëtistische briefwisseling	213
6.4.1.	Sara van de Poll	214
6.4.2.	Maria van der Voort (Mrs. Hohepied)	219
6.5.	Vroomheidscontacten in andere plaatsen	224
6.5.1.	Amsterdam	224
6.5.2.	Leiden en 's-Gravenhage	225
6.5.3.	Delft en Dordrecht	227
6.5.4.	Zeeland	228
6.5.5.	Groningen en Friesland	229
6.6.	Samenvatting en conclusie	229

7	Tweezijdige puriteinse vroomheid	
	<i>Karakter van het Schots Puritanisme en parallellen tussen de Schotse Tweede Reformatie en de Nadere Reformatie</i>	232
7.1.	Het Schots Puritanisme	232
7.1.1.	Schotse piëtistische vroomheid	233
7.1.1.1.	<i>Specifieke middelen om vroomheid te bevorderen</i>	234
7.1.1.1.1.	<i>Huisgodsdienst</i>	235
7.1.1.1.2.	<i>Particuliere bijeenkomsten</i>	236
7.1.1.1.3.	<i>Avondmaalstijden</i>	239
7.1.1.1.4.	<i>Persoonlijke verbondssluiting</i>	240
7.1.1.2.	<i>Egodocumenten</i>	242
7.1.2.	Schotse Verbondsvroomheid	243
7.1.2.1.	<i>Verdediging van de Nationale Verbonden</i>	245
7.1.3.	Puriteinse vroomheid bij Schotse migranten in de Republiek	247
7.1.3.1.	<i>John Brown of Wamphray</i>	248
7.1.3.2.	<i>Robert MacWard</i>	255
7.1.3.3.	<i>John Livingstone</i>	256
7.1.3.4.	<i>John Nevay</i>	258
7.1.3.5.	<i>Robert Traill senior</i>	259
7.1.3.6.	<i>Robert Fleming</i>	259
7.2.	Schotse Tweede Reformatie en de Nadere Reformatie	261
7.2.1.	Reformatieprogramma's	261
7.2.2.	Koelman en de Nadere Reformatie in Zeeland	263
7.2.2.1.	<i>Geestelijke opwekking in Sluis</i>	263
7.2.2.2.	<i>Actieplan van Koelman en de classes</i>	267
7.2.3.	De Schotse Reformatie als voorbeeld	270
7.2.3.1.	<i>Het Schotse voorbeeld niet doorgevoerd</i>	273
7.2.3.2.	<i>Formulieren en feestdagen</i>	275
7.2.3.3.	<i>Sabbatskwestie</i>	278
7.2.3.4.	<i>Middelen om vroomheid te bevorderen</i>	279
7.3.	Samenvatting en conclusie	280
8	Puriteins gedachtegoed door vertalingen verbreid	
	<i>Receptie van Schotse piëtistische geschriften</i>	283
8.1.	Receptie van Schots-piëtistisch gedachtegoed	283
8.1.1.	Verspreiding van piëtistische lectuur	284
8.1.2.	Vertalingen van Schotse piëtistische werken	284

8.2.	Vertalers van Schotse piëtistische geschriften	286
8.2.1.	Jacobus Borstius	287
8.2.2.	Jacobus Koelman	288
8.2.2.1.	<i>Koelmans vertalingen van Engelse puriteinse geschriften</i>	289
8.2.2.2.	<i>Koelmans vertalingen van Schotse piëtistica, een heroriëntatie?</i>	290
8.2.2.2.1.	<i>Koelmans voorkeur voor Schotse auteurs</i>	290
8.3.	Koelmans vertalingen van Schotse piëtistische geschriften	292
8.3.1.	William Guthrie, <i>Des christens groot interest</i>	292
8.3.1.1.	<i>Auteur, vertaling en brontekst</i>	292
8.3.1.2.	<i>Inhoud</i>	293
8.3.1.3.	<i>Inleidingen op vertaling</i>	294
8.3.1.4.	<i>Editiegeschiedenis</i>	298
8.3.2.	Samuel Rutherford, <i>Brieven</i>	298
8.3.2.1.	<i>Auteur, vertaling en brontekst</i>	298
8.3.2.2.	<i>Inhoud</i>	300
8.3.2.3.	<i>Inleidingen op de vertaling</i>	300
8.3.2.4.	<i>Editiegeschiedenis</i>	302
8.3.3.	Robert MacWard, <i>De wekker der leraren</i>	302
8.3.3.1.	<i>Auteur, vertaling en brontekst</i>	302
8.3.3.2.	<i>Inhoud</i>	304
8.3.3.3.	<i>Inleiding op vertaling</i>	304
8.3.3.4.	<i>Editiegeschiedenis</i>	305
8.3.4.	John Brown of Wamphray, <i>Christus de Weg, de Waarheid en het Leven in combinatie met Christus de Hoop der heerlijkheid</i>	306
8.3.4.1.	<i>Auteur, vertaling en brontekst</i>	306
8.3.4.2.	<i>Inhoud</i>	307
8.3.4.3.	<i>Inleiding op vertaling</i>	309
8.3.4.4.	<i>Editiegeschiedenis</i>	312
8.3.5.	Hugh (Hugo) Binning, <i>Ettelijke gronden van de christelijke religie</i>	312
8.3.5.1.	<i>Auteur, vertaling en brontekst</i>	312
8.3.5.2.	<i>Inhoud</i>	313
8.3.5.3.	<i>Inleiding op vertaling</i>	315
8.3.5.4.	<i>Editiegeschiedenis</i>	316

8.3.6.	Hugh (Hugo) Binning, <i>Mr. Hugo Binnings predikatiën</i>	316
8.3.6.1.	<i>Auteur, vertaling en brontekst</i>	316
8.3.6.2.	<i>Inhoud</i>	316
8.3.6.3.	<i>Inleiding op vertaling</i>	317
8.3.6.4.	<i>Editiegeschiedenis</i>	319
8.3.7.	Hugh (Hugo) Binning, <i>Des zondaars heiligdom</i>	319
8.3.7.1.	<i>Auteur, vertaling en brontekst</i>	319
8.3.7.2.	<i>Inhoud</i>	320
8.3.7.3.	<i>Inleiding op vertaling</i>	320
8.3.7.4.	<i>Editiegeschiedenis</i>	321
8.3.8.	James (Jacobus) Durham, <i>De sleutel of verklaring van 't Hooglied Salomons</i>	322
8.3.8.1.	<i>Auteur, vertaling en brontekst</i>	322
8.3.8.2.	<i>Inhoud</i>	322
8.3.8.3.	<i>Inleiding op vertaling</i>	323
8.3.8.4.	<i>Editiegeschiedenis</i>	325
8.3.9.	David Dickson, <i>Het Evangelie van Mattheüs</i>	325
8.3.9.1.	<i>Auteur, vertaling en brontekst</i>	325
8.3.9.2.	<i>Inhoud</i>	326
8.3.9.3.	<i>Inleiding op vertaling</i>	327
8.3.9.4.	<i>Editiegeschiedenis</i>	328
8.4.	Vertalingen van Schotse piëtistische geschriften door andere vertalers	328
8.4.1.	Vertalingen van Samuel van Haringhouk	329
8.4.1.1.	<i>Samuel Rutherford, Slapende Christus</i>	329
8.4.1.1.1.	<i>Auteur, vertaling en brontekst</i>	329
8.4.1.1.2.	<i>Inhoud</i>	329
8.4.1.1.3.	<i>Editiegeschiedenis</i>	330
8.4.1.2.	<i>William Colville, Ruiter op het vale paard</i>	330
8.4.1.2.1.	<i>Auteur, vertaling en brontekst</i>	330
8.4.1.2.2.	<i>Inhoud</i>	331
8.4.1.2.3.	<i>Editiegeschiedenis</i>	331
8.4.2.	Robert Fleming senior, <i>Jozua's verkiezing</i>	331
8.4.2.1.	<i>Auteur, vertaling en brontekst</i>	331
8.4.2.2.	<i>Inhoud</i>	332
8.4.2.3.	<i>Editiegeschiedenis</i>	332
8.5.	Koelmans voorkeur voor de Schotten, een evaluatie	333
8.6.	Samenvatting en conclusie	337

9	Vroomheid in de bedding van de verbondstheologie	
	<i>Invloed van Schotse verbondsleer op gereformeerd piëtistische geloofsbeleving in de Nederlanden</i>	339
9.1.	Schotse verbondsleer	339
9.1.1.	Inhoud van de verbondsleer	339
9.1.2.	Vroege exponent van Schotse verbondsleer	341
9.2.	Verbondstheologie bij de Tweede Reformatie	343
9.2.1.	Exponenten van de Tweede Reformatie	343
9.2.1.1.	<i>Samuel Rutherford</i>	343
9.2.1.2.	<i>William Guthrie</i>	345
9.2.1.3.	<i>David Dickson</i>	345
9.2.1.4.	<i>James Durham</i>	346
9.2.1.5.	<i>George en Patrick Gillespie</i>	346
9.2.2.	<i>The sum(me) of saving knowledge</i>	347
9.2.3.	John Brown of Wamphray	348
9.3.	Invloed Schotse verbondsleer op de vroomheid	352
9.3.1.	Orthodoxie en vroomheid	352
9.3.2.	Leer en vroomheid	354
9.3.2.1.	<i>Verzoening als centrale thema</i>	354
9.3.2.2.	<i>Aanbieding van het heil</i>	355
9.3.2.3.	<i>Rechtvaardiging, verhouding Wet en Evangelie</i>	357
9.3.2.4.	<i>Verbond en Doop</i>	358
9.3.2.5.	<i>Heilszekerheid en genadekenmerken</i>	358
9.3.3.	Verbondsleer: theologie van het hart	360
9.3.3.1.	<i>Betekenis van de verbondsleer voor de persoonlijke vroomheid</i>	360
9.3.3.2.	<i>Mystiek en verbond</i>	361
9.4.	Invloed Schotse verbondsleer op Koelman	361
9.4.1.	Geloof en zekerheid	361
9.4.2.	Plaats van Doop in het verbond	365
9.5.	Samenvatting en conclusie	367

10	Radicaliserende vroomheid: scheiding van wegen	
	<i>De cameronians en hun contacten in de Republiek</i>	371
10.1.	De cameronians	371
10.1.1.	Het begin van de cameronians	371
10.1.2.	Georganiseerd verzet	372
10.1.3.	Vorming van de United Societies	373
10.2.	Steun aan de cameronians in de Republiek	375
10.2.1.	Steun van Koelman	375
10.2.2.	Steun van Wilhelmus à Brakel	376
10.2.3.	Schotse studenten in Groningen	378
	<i>10.2.3.1. Renwick in Groningen bevestigd</i>	379
10.3.	Contacten van cameronians in de Republiek onder spanning	379
10.3.1.	Tegenstand vanuit Rotterdam	381
	<i>10.3.1.1. De beschuldigingen vanuit de Rotterdamse gemeente</i>	383
10.3.2.	Einde aan de steun aan de United Societies	388
10.3.3.	De United Societies in verder isolement	393
10.3.4.	De United Societies zoeken elders steun	396
10.4.	Vroomheid bij de cameronians	398
10.4.1.	Pastorale brieven	398
10.4.2.	Prediking van de cameronians	399
10.5.	Samenvatting en conclusie	400
11	De Glorieuze Revolutie en haar nasleep	
	<i>Schots-Nederlandse piëtistische contacten in en na 1688</i>	404
11.1.	Om het behoud van het protestantse erfgoed in Europa	405
11.2.	De Glorieuze Revolutie	406
11.2.1.	Terugkeer van migranten naar Schotland	406
11.2.2.	De invasie van 1688	407
11.2.3.	Aandeel Schotse migranten bij de Glorieuze Revolutie	409
11.2.4.	De Glorieuze Revolutie in apocalyptisch licht volgens de zienswijze van Koelman	411
11.2.5.	Motieven van de Glorieuze Revolutie	415
11.3.	Schotland en de Glorieuze Revolutie	417
11.3.1.	Willem van Oranje, koning van Schotland	417
11.3.2.	De cameronians en de Glorieuze Revolutie	417
11.3.3.	De Glorieuze Revolutie en het Schots Puritanisme	418

11.4.	Vroomheidscontacten na de Glorieuze Revolutie	419
11.4.1.	Schotse migranten in de Republiek na de Glorieuze Revolutie	419
11.4.2.	Schotse migrantengemeenten in de Republiek na de Glorieuze Revolutie	420
11.4.3.	Piëtistische contacten in de Republiek na de Glorieuze Revolutie	425
11.4.4.	Theologische contacten tussen Schotland en de Republiek na de Glorieuze Revolutie	427
11.4.4.1.	<i>Invloed van Nederlandse universiteiten op Schotland</i>	427
11.4.4.2.	<i>Invloed van Witsius en Van Maastricht op Schotland</i>	429
11.4.4.3.	<i>Theologisch klimaat na 1688</i>	432
11.5.	Samenvatting en conclusie	432
12	Evaluatie, slotbeschouwing en -conclusie	434
12.1.	Het Schots Puritanisme, een evaluatie	435
12.1.1.	Benaming ‘Schots Puritanisme’	435
12.1.2.	De eigen aard van de Schotse puriteinse vroomheid	439
12.1.3.	Theologische duiding	443
12.2.	De Schotse nationaal verbondsgedachte	445
12.2.1.	De Tweede Reformatie en Covenant-idee	446
12.2.2.	Ecclesiologische kaders	446
12.2.3.	Eschatologische kaders	447
12.2.4.	Het recht van opstand	448
12.3.	De Nadere Reformatie, een evaluatie	449
12.3.1.	De Nadere Reformatie als vroomheidsbeweging	449
12.3.2.	Benaming van ‘Nadere Reformatie’	449
12.3.3.	De eigenheid van de Nadere Reformatie	453
12.4.	Parallellen tussen het Schotse Puritanisme en de Nadere Reformatie	456
12.4.1.	Schotse Tweede Reformatie en Nadere Reformatie	456
12.4.2.	Vroomheidsprincipes	457
12.4.3.	Theologische visies	458
12.4.4.	Theocratische visies	460

12.5. Invloed van Schotse migranten in de Republiek	462
12.5.1. Invloed door contacten met migranten	462
12.5.2. Receptie van Schotse piëtistische geschriften	464
12.6. Slotconclusie	465
Bijlage 1. Overzicht van vertalingen van Schotse piëtistische geschriften in het Nederlands in de zeventiende eeuw	468
Bijlage 2. Veilingcatalogus bibliotheek John Brown of Wamphray	478
Bijlage 3. Disputatie James Hog ten overstaan van professor Petrus van Maastricht	479
Bibliografie	481
Samenvatting	539
Summary	551
Over de auteur	563
Personenregister	565
Zakenregister	574